

Təbii-coğrafi şəraiti və landşaft-relyef quruluşunun mürəkkəbliyi baxımından Qərbi Azərbaycanın tarixi zənginliyi maddi və qeyri-maddi irs mənşəyinə görə xeyli dərəcədə rəngarəng olmuşdur, bu zənginlik bir sıra məxəzlərlə ifadə olunmuşdur. O cümlədən, "Kitabi-Dədə Qorqud" erosu da bu zənginliyin ədəbi və əbədi abidesidir desək, səhv etmərik (bu Dastana yene qayıdacaqıq).

Geoloji struktur baxımında bir-birinə oxşamayan ərazi bölgələri sırasında Göyçə gölü və ətrafi, Zəngicay, Arpaçay, Oxçuçay, Bazarçay... hövzəsi, Ağrıdağ vadisi və Alagöz dağı, Ağbaba, Şörəel və Dağ Borçalı, Gümrü-Dilican vadisi...təbiət gözəlliyyinin estetik lövhələridir ki, həm də e.e.minilliklərdə yanmış beynəlxalq əhemiyətli iqtisadi-ticarət ocaqlarını, qədim insan yaşayış məskənlərini, Qazandağ-İlandağ qurşağı xristianlıq-aqədəki ruhani-sakral abidələrini, Dərələyəz silsiləsinin qayaüstü rəsmlərinin fəlsəfi-mistik təsvirlərini...yaşadan təbii, Türk-Müsəlman dünyasının milli-mənəvi dünyadərki və ÜmumTürk şifahi-yazılı irləri kimi-bəşəri dəyərlərə bərabərdir.

Bütöv Türk dünyası coğrafyasında olduğu kimi, Qərbi Azərbaycan təbiətinin təbii ilmələnmiş naxışları kökenli ocaqların yurd yerlərinin orografik və oronomik üslubuna, mistik-sakral ruhanılıyın köke bağlılığına, ənənvi xalq gələnəklərinin mistik təxəyyülünə...uyğunluğu sanki Ana-Təbiət Südündən yoğrulduğuna bir nişanıdır...Qərbi Azərbaycan ünvanlı El yad-daşının səhifələri kimi...Bu yerdə, yuxarıda adını çəkdiyimiz "Kitabi-Dədə Qorqud" ÜmumTürk epik əsəri bütövlükde Azərbaycan hüdudlarında (İç, Dış və Qalın Oğuz əllərində...), o cümlədən, Qərbi Azərbaycan ərazilərində (kafir yurdları yaxınlığında) xalq incəsənetinin, toxuculuqda (sicim, keçə, saya palaz, çəşnili sumağ, xalı, gebe...) estetik-miniatür rəssamlılıq nümunələri...kökenli xalqın milli-mənəvi, mistik-fəlsəfi düşüncə tərzi ruhuna uyğun yarandığından təkamül tarixini bu eposun məzmunu da ifadə etməkdədir. Və Dastanın boyalarında verilən epik, ədəbi-bədii üsluba uğun bilgiler məhz bu bölgənin təbii mənzərəsinin dekorativ-tətbiqi incəsənət toxuculuğu yaranışına bilavasitə təsir etdiyini göstərir.

"Dirse xan oğlu Buğac xan boyu"nda Dirse xanın te-

biət qoynunda "göy üzüne di-rənən" uca çadırlar (relyef hündürlüyüünün simvolu kimi ifadə olunub) qurması və "min yerde ipək xalçaların döşənməsi"...təsviri bölgə təbiəti ilə ("köksü gözəl böyük dağlar", "qışda, yazda qaribuzu əriməyən Qazılıq dağı") tətbiqi sənət növünün (xalça sənətkarlığının) vəhdətinə ("qara otağın qara keçə" döşənəyi) nişanıdır, zərif ipək xalçalar isə əl əməyinin qədimliyinin və yüksək estetik zövq tələbinin simvoludur.

"Salur Qazanın evinin yağmalanlığı boy"da Bayandur xanın (bu adla bağlı antronimlərin və orotoponimlərin Qərbi Azərbaycanda six şəbəkəsi var - Qərbi Zəngəzur, Şörəel mahallalarında Bayandur kəndləri, Pəmbək dağ silsiləsinin bir qolu olan Bayat dağı....) kürəkəni Ulaş oğlu Salur Qazanın doxsan yerde (otaqda) böyük ipək xalılar (gəbələlər) serildiyi lövhələrin təsvirinin milli-estetik sevgi ilə, mənəvi-mistik dünyadərki ruhu ilə bağlı olduğu şübhəsizdir.

Oxşar bədii təşbehlər "Qazan bəyin oğlu uruz bəyin dustaq olduğu boy"da səciyyəvi bənzərliyi də diqqətə çatdırır-Qazan bəy Qara yer üzündə ("ən böyük və uca yerdə", "böyüklükdə", allamına uyğundur, bu sıfətlə (söz kökü ilə) başlayan topominlər Qərbi Azərbaycanın bütün nahiylərində rast gelir) tikdirdiyi otaqlarda, min yerde ipək xalçalar döşətdirmişdir-bilgisi də həm tarixi, coğrafi, həm də, milli-mədəni dəyəri qiymətləndirir.

Təbii ki, bu cür yanaşmalar Dastanın digər müvafiq boylarına da şamil edildiyi qənaətinə uyğun söyləmək olar ki, Qərbi Azərbaycanın xalça toxuculuğu mədəniyyətinin, tətbiqi-dekorativ incəsənət təsviri, ilməli miniatür rəssamlığının... ən azı 2000 ildənən çox yaşı vardır və bu milli-mədəni yaradıcılıq Tekamülünə ilk növbədə səbəb olmuşdur:

- dini-sakral fəlsəvi/mistik maddi irs zənginliyi;
- təbiət mənzərələrinin simvolik-dekorativ təsvirinə

Qərbi Azərbaycanın xalça sənəti irləri...

uyğun milli-tətbiqi rəssamlıq yaradıcılığı;

- nəsillər arasında tətbiqi-miniatur rəssamlıq və dekorativ, ilməli-naxışlı təsvir lövhələrinin milli məşğulluq səviyyəsində qorunub saxlanılması və ənənəvi özəlliyi;

- əski Dini-mistik fəlsəfi təfəkkürün (Xristianlıq-aqədəki ruhani düşüncənin), Alban mədəniyyəti irlərinin və İslam dini təriqətlərinin sintezində Yaranan dünyadərkinin tətbiqi təsviri.

Bir cəhəti də qeyd etmək vacibdir ki, Qərbi Azərbaycanın bütün nahiylərində bu gələnəklərin Təkamülü və milli-mənəvi təməl prinsiplərinə uyğun davamlılığı, inkişafı çoxşaxəli "Qərbi Azərbaycan xalçaçılıq məktəbi"nin yaranması ilə nəticələnmişdir (e.e.I minilliyyin sonlarından başlayaraq) və bu sıradə səciyyəvi fərqlilikləri saxlamaqla ümumiyyədə aşağıdakı qolları özündə birləşdirir:

- Göyçə gölü hövzəsinin tətbiqi, miniatür-rəssamlıq toxuculuğu, dekorativ-dizayn ilmə sənəti;

- Zəngəzur bölgəsinin xalçaçılığı və təsviri-naxış yaradıcılıq mərkəzləri;

- Dağ Borçalı-Allahverdi nahiylərinin xalçaçılığı və miniatür-təsvir ocaqları;

- Ağrıdağ vadisi-yaylaş (Ağbaba, Şörəel, Alagöz bölgələri üzrə) və Arazboyu yurdlarının xalçaçılıq mərkəzləri;

- Dərələyəz-Vedi mahallərinin naxışlı və naxışsız təsviri toxuculuq ənənələri;

Göyçə gölü hövzəsinin tətbiqi, miniatür-rəssamlıq toxuculuğu, dekorativ-dizayn ilmə sənəti "Qərbi Azərbaycan xalçaçılığı"nın əsas istiqamətlərindən biri olmuşdur, hövzənin Qaraqoyunu vadisini, Cəmbərek, Basarkeçər və Qaranlıq nahiylərini, kökenli türk-müsəlman kəndlərini (Ardanış, Qaraqoyunu, Aşağı və Yuxarı Şorca, Ağkilsə, Zərzibil, Babacan, Nərimanlı, Pəmbək...) əhatə etmiş, min illərə uzanan tarixi keçmişlər özündə qoruyub saxlamışdır. Bölgənin tətbiqi-miniatur rəssamlıq toxuculuğu, əl işlərinin çəşni rəngarəngliyi, naxış və ilmələrinin dekorativ simmetrikliliyi və dolğun, mükəmməl estetik təsviri xüsusi xalçaçılıq gələnəklərinin həm də ictimai-siyasi tarixi ilə (Beynəlxalq İpək/Ticarət yolu üzərində yerləşməsi, Avropa ölkələrinə çıxışı olan Təbriz, Naxçıvan və Qarabağ xalçaçılıq ocaqları ilə qonşu-

luğ) sıx bağlıdır.

Göyçə xalçaçılıq ocağında toxunan əksər xalça və gəbələrin ölçüsü 2 m x 5 m arasında dəyişilmiş, əsasən "Təbriz", "Qarabağ", "Zili", "Şirvan", "Qoç buynuzu", "Pirəbədil", "Heykəl", "Nəlbəki"...çəşniləri toxunub, təbii rehələrdən istifadə edilib.

Qara qoyunun bel yunu qara, ağ qoyununku ağ, boz qoyunun yunundan boz rəng kimi istifadə olunub, palid qabıqlıdan və gəzel bitkisinin

kökündə qəhvəyi rəng alıb-lar. Məşhur Sarıyer yaylağının, Çalmalı dağının güllüçiçəkli yamaclarının təbii naxışlarına uyğun xalça-gəbe ilmələrinin zərifliyi "gözoğurlayan" estetik mənzərə yaradırdı. Və bu üsulla yaranan, yun-pambıq ipplikle toxunan (10 sm-də 48-50 ilmə olmaqla) xalça-gəbələrin tərəvəti/rəngi yüzilliklərə estetik gözəlliyi qorunub-saxlanılıb, onlar dünyanın bir çox şəhər-lərində (İstanbul, Qahirə, Roma, Venesiya, Paris, London, Berlin, Nyu-York, Moskva, Sankt-Peterburq...) yüksək qiymətləndirilir.

Göyçə gölü hövzəsinin şimal-şərqi hissəsinə tutan Çembərek nahiyesinin Ardaniş, Gökənd, Toğluca, Qaraqaya (Qaraqoyunu elati)...kəndlərində əl toxuculuğu ənənəvi təmələ malik olub. Ardaniş kəndində Atıcılar nəslinin tarixi məşğulliyəti keçəcəlik idi, nəsildən-nəsile ötürüldür (Daşdəmir Qulu oğlu (1936), Manaf Daşdəmir oğlu (1955)..., onların Qarağandan gəldikləri deyilir).

Kənd orta məktəbinin müəllimi Kamil Qorcu oğlu Hacıyev (1938-2023) ailəsi xalça toxuculuğunda tanınan idi, bu kənddə 500 evdən 200-də xalça toxuculuğu ilə məşğul olublar...

Ümumiyyətə, Göyçə gölü hövzəsində çalça-gəbe toxuculuğunda Çembərek nahiyesinin Ardaniş kəndi xüsusi məşhur olmuşdur....Göyçə gölü hövzəsinin toxuculuq-xalçaçılıq irlərinin təşəkkülü və təkamülü Basarkeçər dağlıq qurşağının e.e.IX-V minilliklər tarixinə bağlı qayaüstü rəsmlərinin və Sumer mədəniyyəti irlərinə doğmaliyi ilə seçilən petroqriflərin, Bərgüşad çayının mənbəyi boyunca Dəvəgözü dağının daş naxışlarının... tətbiqi miniatür rəsmlərdə, xalça-gəbə çəşnilişlərdəki naxışlarla uyğunluğu aydın görünür.

Təbii ki, Qərbi Azərbaycanın digər bölgələri də bu kimi minilliklərə bağlı toxuculuq sənətində zəngin tarixi keçmişdən xalı deyildir.

Qismət Yunusoğlu,
Bakı Dövlət
Universitetinin müəllimi
P.S. Yazının hazırlanmasında hem də Qərbi Azərbaycanın Basarkeçər nahiyesi, Pəmbək və Nərimanlı kənd sakinləri Şövkət Qədimliyi qızı Xələfovən (1949) və Lətifə Nəriman qızı Mürşüdovanın (1949), Ağkilsə kənd sakini Akif Oruc oğlu Cəfərovun (1954), Cəmbərek nahiyesi, Ardaniş kənd sakini Qoşqar Mehərrəm oğlu Məmmədovun (1968) məlumatlarından istifadə olunmuşdur.